

ДИСЦИПЛІНА «КУЛЬТУРНІ ЛАНДШАФТИ» У СТРУКТУРІ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛЯ ГЕОГРАФІЇ

COURSE “CULTURAL LANDSCAPES” IN THE STRUCTURE OF GEOGRAPHY TEACHER TRAINING

Процеси реформування сучасної освіти в Україні актуалізують потребу у формуванні в майбутніх учителів географії інтегрованого світогляду, що забезпечує цілісне усвідомлення взаємозв'язків між природним та суспільним середовищем. Одним із ефективних шляхів реалізації цього завдання є вивчення культурних ландшафтів як складних систем, у яких гармонійно поєднані природні й антропогенні компоненти. Запровадження курсу «Культурні ландшафти» сприяє виробленню у студентів системного бачення закономірностей їх розвитку, усвідомленню ролі молодого покоління у збереженні історико-культурної спадщини та її примноженню, а також формуванню як загальнонаціональної так і регіональної ідентичності.

У статті з'ясовується роль дисципліни «Культурні ландшафти» для студентів спеціальності «Середня освіта (Географія)» як майбутніх педагогів. Адже вона слугує методологічною основою для викладання шкільних курсів «Географія рідного краю», «Українознавство», «Україна у світі: природа, населення», а також для організації виховних та краєзнавчих проєктів, екскурсій і гурткової роботи. У тексті також підкреслюється, що курс виконує три ключові функції – освітню, методичну та практичну.

Охарактеризовано також змістове наповнення курсу. Зокрема зазначено, що перший змістовий модуль розкриває методологічну основу вивчення культурних ландшафтів, а другий – регіональні особливості культурних ландшафтів України у розрізі краєзнавчих таксономічних одиниць – історико-географічних країв.

Запропоновані практичні роботи, які спрямовані на ефективне засвоєння знань через поєднання традиційних і сучасних методів навчання, включаючи польові дослідження історико-культурних об'єктів, картографування місцевих ландшафтів, застосування GIS-інструментів для створення електронних карт, проєктну діяльність студентів із науково-краєзнавчих досліджень та інтегроване навчання з історії, археології, релігії, літератури, культурології та мистецтвознавства.

Ключові слова: культурний ландшафт, ландшафт, історико-географічний край, географічна освіта, культурна спадщина.

The ongoing reforms in contemporary Ukrainian education highlight the need to develop an integrated worldview in future geography teachers, ensuring a comprehensive understanding of the interconnections between natural and social environments. One of the effective ways to achieve this goal is the study of cultural landscapes as complex systems in which natural and anthropogenic components are harmoniously combined. The implementation of the course “Cultural Landscapes” contributes to students’ development of a systematic understanding of the patterns of landscape evolution, awareness of their role in preserving historical and cultural heritage, promoting tourism, and fostering regional identity.

The article examines the role of the course “Cultural Landscapes” for students of the specialty “Secondary Education (Geography)” as future educators. The course serves as a methodological foundation for teaching school subjects such as “Geography of the Native Land,” “Ukrainian Studies,” and “Ukraine in the World: Nature and Population,” as well as for organizing educational and local history projects, excursions, and extra-curricular activities. The text also emphasizes that the course fulfills three key functions: educational, methodological, and practical.

The content of the course is also characterized in the article. In particular, the first content module covers the methodological foundations for studying cultural landscapes, while the second module addresses regional features of cultural landscapes within the framework of local history taxonomic units – historical-geographical regions. Proposed practical activities aim at the effective assimilation of knowledge through the integration of traditional and modern teaching methods, including field studies of historical and cultural sites, mapping of local landscapes, the use of GIS tools for creating digital maps, student project activities in scientific and local history research, and interdisciplinary learning integrating history, archaeology, religion, literature, cultural studies, and art studies.

Key words: cultural landscape, landscape, historical-geographical region, geographical education, cultural heritage.

УДК 911.52:37.016:91(075.8)
DOI <https://doi.org/10.32782/ip/87.28>
Стаття поширюється на умовах
ліцензії CC BY 4.0

Добинда І.П.,
канд. геогр. наук,
асистент кафедри фізичної географії,
геоморфології та палеогеографії
Чернівецького національного
університету імені Юрія Федьковича

Проскурняк М.М.,
канд. геогр. наук,
доцент кафедри фізичної географії,
геоморфології та палеогеографії
Чернівецького національного
університету імені Юрія Федьковича

Постановка проблеми у загальному вигляді.

У сучасних умовах реформування системи освіти України дедалі більшої ваги набуває формування інтегрального світогляду майбутніх учителів географії. Традиційний поділ навчальних дисциплін на фізико-географічні та суспільно-географічні часто не забезпечує цілісного бачення взаємодії людини і природи. Одним із нових інтегральних підходів у підготовці вчителя географії є вивчення культурних ландшафтів – складних утворень, у яких гармонійно поєднуються природні й антропогенні елементи.

Відповідно до чинного професійного стандарту «Вчитель закладу загальної середньої освіти», цілісність професійної діяльності педагога забезпечується наявністю у нього необхідних компетентностей для виконання всіх трудових функцій. Основою цих компетентностей виступають ціннісні орієнтири, серед яких – формування у здобувачів освіти високих морально-етичних норм і цінностей, громадянської активності та стійкості, патріотизму, поваги до культурних надбань українського народу, його історико-культурної спадщини та традицій,

а також утвердження значущості й використання державної мови та її регіонального розмаїття.

Навчальний курс «Культурні ландшафти» спрямований на формування у студентів системного розуміння закономірностей розвитку культурних ландшафтів, їхнього значення для збереження культурної спадщини, розвитку туризму й виховання регіональної ідентичності, що власне і робить його важливим елементом підготовки майбутніх педагогів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Культурний ландшафт є унікальним явищем, оскільки формується на стику природних та соціокультурних процесів, поєднуючи матеріальні й духовні результати діяльності людини з особливостями природного середовища. У вітчизняній науковій традиції одними з перших до проблематики культурних ландшафтів звернулися провідні українські ландшафтознавці – В.М. Воловик [1], М.Д. Гродзинський [2], Г.І. Денисик [3], В.М. Пашенко [9], С.П. Романчук [10].

Подальший розвиток ландшафтознавства як науки сприяв розширенню її галузей, серед яких вагоме місце посіло вивчення культурних ландшафтів. Це зумовило необхідність наукових дискусій, обміну досвідом та узагальнення результатів досліджень. Зокрема, за останні півтора десятиліття в Україні було проведено дві важливі наукові конференції, присвячені цій проблематиці: у 2010 р. у Вінниці відбулася міжнародна науково-практична конференція «Культурний ландшафт: теорія і практика» [7], а у 2021 р. у Чернівцях – міжнародна наукова конференція «Культурний ландшафт як географічний феномен» [6]. Ми також у попередніх публікаціях запропонували до розгляду навчальну програму дисципліни «Культурні ландшафти» [4].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Сучасна географічна освіта потребує нових підходів до формування цілісного світогляду студентів та підготовки їх до роботи в умовах інтеграції природничих і гуманітарних знань. Одним із викликів є недостатнє представлення у навчальних програмах тематики культурних ландшафтів, що розкриває взаємодію людини і природи, роль культурної спадщини та просторової ідентичності, які сприятимуть патріотичному вихованню учнівської молоді і становленню своєї ідентичності як нації з багатим минулим. У майбутніх учителів географії нерідко відсутня методична готовність до викладання матеріалу, пов'язаного з культурними ландшафтами, особливо у шкільних курсах «Географія рідного краю», краєзнавчій діяльності та туристично-освітній практиці. Це зумовлює необхідність наукового обґрунтування місця і значення навчальної дисципліни «Культурні ландшафти», визначення її змістових модулів і методичних підходів.

Метою статті є обґрунтування значення навчального курсу «Культурні ландшафти» у системі професійної підготовки майбутніх учителів географії. У статті ставиться завдання розкрити теоретико-методологічні основи вивчення культурних ландшафтів та їхню роль у формуванні інтегративного світогляду студентів. Важливим аспектом є аналіз змістового наповнення дисципліни, її зв'язків з іншими навчальними предметами та практичної спрямованості. Окрему увагу приділено методичним підходам до викладання курсу з використанням польових, проєктних та цифрових технологій. Результатом дослідження є визначення місця дисципліни у формуванні професійної компетентності майбутніх педагогів та вихованні ціннісного ставлення до культурної спадщини.

Виклад основного матеріалу. Культурний ландшафт поєднує в собі фізико-географічні умови, результати господарської діяльності людини, особливості історичного розвитку, традицій та символічних значень, наданих простору суспільством. Його вивчення неможливе в межах лише однієї науки, адже культурний ландшафт виступає об'єктом міждисциплінарних досліджень. Авторство поняття «культурний ландшафт» належить німецькому географу Отто Шлютеру, який визначав його як «поєднання природних і культурних елементів у цілісній матеріальній формі, доступній людському сприйняттю». На думку К. Заура, основна місія географії полягає у дослідженні того, як природний ландшафт змінюється під впливом культури, набуваючи рис культурного. Існує думка, що саме в основу вивчення культурного ландшафту покладене вчення Вернадського про ноосферу [2].

Сьогодні є чимало трактувань терміну «культурний ландшафт» і критеріїв завдяки яким ландшафт визначається як культурний [6,7]. Ми ж у своєму курсі розглядаємо його згідно визначення ЮНЕСКО як *«географічну територію, що поєднує природні та культурні елементи, має історико-культурну цінність та відображають взаємодію людини з природою»*. Згідно нього культурні ландшафти мають значний виховний потенціал, оскільки формують у студентів ціннісне ставлення до спадщини та забезпечують міждисциплінарні зв'язки у навчанні.

Дисципліна «Культурні ландшафти» згідно освітньо-професійної програми «Середня освіта (Географія)» [8] належить до вибіркового блоку дисциплін, мета якої полягає у формуванні в студентів здатності аналізувати, інтерпретувати та популяризувати знання про культурні ландшафти. Для майбутнього вчителя цей курс буде основою для шкільних курсів «Географія рідного краю», «Українознавство», «Україна у світі: природа, населення», а також у виховних проєктах (краєзнавчі гуртки, екскурсії тощо).

У системі підготовки майбутніх учителів курс «Культурні ландшафти» виконує кілька функцій: освітню – забезпечує знання з географії, історії, культурології, українознавства та краєзнавства; методичну – формує вміння організовувати шкільні курси «Географія рідного краю», гурткову роботу, навчальні екскурсії; практичну – орієнтує студентів на застосування знань у сфері туризму, рекреації, краєзнавчої діяльності.

Курс запланований на 3 кредити, тому складається з двох лекційних змістових модулів і одного практичного.

Змістове наповнення курсу. Перший змістовий модуль присвячений методологічним основам вивчення культурних ландшафтів. В його основу лягли матеріали Михайла Гродзинського з другого тому монографії «Пізнання ландшафту: місце і простір» [2]. У першій темі «Культурне ландшафтознавство як науковий напрям» розглядається об'єкт, предмет, зміст і завдання, методологічні засади вивчення та основні наукові напрями й підходи досліджень культурних ландшафтів. Друга тема присвячена вивченню історії розвитку вчення про культурні ландшафти, обґрунтуванню загальних уявлень про ландшафт, розробці вчення про морфологію ландшафту та становленні досліджень культурних ландшафтів. У третій темі «Ландшафт як соціокультурний феномен» подаються основні тлумачення культурного ландшафту, загальні визначення та класифікація культурного ландшафту і критерії ЮНЕСКО щодо їх визнання. У темі «Ознаки культурного ландшафту» розглядається ландшафт з точки зору культури, основні ознаки культурного ландшафту, лінії розкриття культурного ландшафту. У п'ятій темі «Людина як суб'єкт сприйняття ландшафту» подаються теорії сприйняття людиною ландшафту, загальна схема сприйняття людиною ландшафту, біолого-еволюційні чинники сприйняття ландшафту, соціокультурні чинники сприйняття ландшафту, а також персональні особливості людини і сприйняття ландшафту.

Наступні теми – «Етнічний ландшафт», «Сакральний ландшафт», «Символічний ландшафт», «Політичний ландшафт» і «Антропогенний ландшафт» – містять питання з основ їх теорії і термінології, структурної організації та класифікації, а також основні класи зазначених ландшафтів.

Другий змістовий модуль «Регіональні особливості культурних ландшафтів України» спрямований на практичне опрацювання й вивчення матеріальної та духовної спадщини культурних ландшафтів субетнічних регіонів України на рівні історико-географічних країв, які знаходяться в межах сучасної держави, а саме: Волинь, Галичина, Закарпаття, Північна Буковина, Північна Бессарабія, Поділля, Київщина, Чернігівщина (Чернігово-Сіверщина), Полтавщина, Слобожанщина,

Донеччина, Запоріжжя, Одещина, Херсонщина, Таврія. Цей краєзнавчий поділ, який став концептуальною основою для дослідження просторових особливостей окремих територій, запропонований Володимиром Крулем [5].

Завершується модуль польовими семінарами (Карпатський, Подільський) з оцінки різних родів і видів культурних ландшафтів. За маршрутом екскурсії проводиться оцінка різних якостей ландшафтів, яка завершується розробкою рекомендацій щодо використання, збереження та покращення основних якостей культурних ландшафтів. Це втілюється студентом в індивідуальному Проєкті культурного ландшафту, якому передують вивчення основ проєктування культурного ландшафту – принципи проєктування, естетика й архітектура культурного ландшафту, роль управління й моніторингу в динаміці культурного ландшафту.

Цей практичний модуль спрямований на ефективне засвоєння матеріалу і забезпечується поєднанням традиційних та сучасних методів: використання польових досліджень (екскурсії до історико-культурних об'єктів, картографування місцевих ландшафтів); GIS-інструменти (для створення електронних карт культурних ландшафтів); проєктна діяльність студентів (підготовка науково-краєзнавчих досліджень, презентацій для шкіл); інтегроване навчання (поєднання з історією, археологією, релігією, літературою, культурологією, мистецтвознавством).

Очікувані результати вивчення курсу. Студенти після успішного завершення курсу:

- оволодіють сучасними підходами до аналізу культурних ландшафтів;
- будуть здатні застосовувати ці знання у шкільній практиці;
- усвідомлюють роль культурних ландшафтів у збереженні національної та регіональної ідентичності;
- сформують ціннісне ставлення до культурної спадщини;
- будуть готові інтегрувати польові та цифрові методи у майбутню педагогічну діяльність.

Вивчення курсу «Культурні ландшафти» забезпечує формування у студентів наступних компетентностей:

- здатність аналізувати культурні ландшафти як інтегральні географічні об'єкти;
- уміння застосовувати знання у педагогічній практиці, туристичній та краєзнавчій діяльності;
- розвиток навичок польових і картографічних досліджень;
- виховання ціннісного ставлення до культурної та природної спадщини;
- формування готовності до міждисциплінарної співпраці.

Висновки. Курс «Культурні ландшафти» є важливим елементом підготовки майбутніх

учителів географії, оскільки поєднує теоретичні знання, практичні навички та виховний компонент. Він забезпечує підготовку фахівців, здатних не лише викладати шкільні курси, а й вести науково-дослідницьку, краєзнавчу та туристично-освітню діяльність. Подальший розвиток методики викладання пов'язаний із ширшим застосуванням цифрових інструментів, міждисциплінарних підходів та активної участі студентів у польових дослідженнях.

Курс «*Культурні ландшафти*» є важливим інноваційним компонентом підготовки майбутніх учителів географії. Його впровадження сприяє розвитку професійної компетентності, інтеграції природничих і гуманітарних знань, підвищенню культурологічної та морально-етичної виховної складової географічної освіти. Перспективним напрямом подальшого вдосконалення курсу є розширення використання цифрових технологій, розробка регіонально орієнтованих навчальних матеріалів і активне залучення студентів до польових досліджень.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Воловик В. М. Етнокультурні ландшафти: регіональні структури і природокористування. Вінниця : ТОВ «Вінницька міська друкарня», 2013. 464 с.
2. Гродзинський М. Д. Пізнання ландшафту: місце і простір: монографія: у 2 т. Київ : Київський університет, 2005. Т. 1. 431 с. ; Т. 2. 503 с.
3. Денисик Г. І. Антропогенні ландшафти Правобережної України. Вінниця: Арбат, 1998. 292 с.
4. Добинда І., Проскурняк М. Навчальна програма дисципліни культурні ландшафти. *Культурний ландшафт як географічний феномен*: матеріали Міжнародної наукової конференції. Чернівці : Чернівецький національний університет, 2021. С. 304–306.
5. Круль В. Краєзнавство: навчально-методичний посібник. Чернівці: Рута, 2007. 104 с.
6. Культурний ландшафт як географічний феномен: матеріали Міжнародної наукової конференції. Чернівці: Чернівецький національний університет, 2021. 140 с.
7. Культурний ландшафт: теорія і практика: збірник наукових праць / за ред. Г. І. Денисика. Вінниця : ПП «ТД «Едельвейс і К», 2010. 204 с.
8. Освітньо-професійна програма «Середня освіта (Географія)». URL: <https://geo.chnu.edu.ua/media/4ekhtcd3/op-so-bakalavr-2025.pdf> (дата звернення: 24.09.2025).
9. Пащенко В. М. Методологія постнекласичного ландшафтознавства. Київ : б.в., 1999. 220 с.
10. Романчук С. П. Історичне ландшафтознавство. Київ : б.в., 1998. 146с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 29.09.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 31.10.2025

Дата публікації: 20.11.2025